

УДК: 811.111+811.112.2

DOI: <https://doi.org/10.17015/aas.2021.212.19>

МАКАЛДАРДАГЫ ИНВАРИАНТТУУЛУКТУН КЫРГЫЗ ЛИНГВОПАРЕМИОЛОГИЯСЫНДА ИЗИЛДЕНИШИ

Абдраева Айгүл Төлөковна

Филология илимдеринин кандидаты, проф.м.а., И.Арабаев атындагы КМУ, Чет
тилдер кафедрасы

E-mail: aigul-tolokovna@mail.ru

Чойбекова Нурила Темиркановна

Кыргыз мамлекеттик юридикалык университетинин Тилдер жана маданияттар
аралык коммуникациялар кафедрасынын ага окутуучусу

E-mail: nchoybekova@bk.ru

Кыскача мазмуну

Макал тил илиминдеги инварианттуулук теориясынын жоболорун жалпылап сыпаттоого арналат. Инвариант менен варианттын өз ара катышы макал-лакаптарда өзгөчө мүнөзгө ээ. Анткени элдик учкул сөздөрдө константалык маани үстөмдүк кылат да, өз алкагында кичи, чекене маанилерди бириктирип турат. Санат сөздөрдөгү инварианттык-варианттык маанилер кыргыз лингвопаремиологиясында жакында эле окумуштуулардын көңүлүн бура баштады. Бул маселеде профессор А.Н.Листгин ролу чоң. Ал учкул сөздөргө мүнөздүү инварианттык мазмундун ачыкталышына жана сыпатталышына салым кошуп, англис, орус жана кыргыз тилдериндеги макал фразеологизмдеринин салыштырма теориясын иштеп чыгып, ага экинчи тилди үйрөнүүгө жана үйрөтүүгө ылайыктап мүнөздөмө берген. Ошондой эле кыргыз паремиологиясынын библиографиясын тыкыр иштеп чыгып, бул тармакка кызыккан окумуштууларга оңтойлуу жана керектүү иштелмени басып чыккан. Кыргызстанда антропоборбордук лингвистиканын орчундуу тармагы болгон лингвопаремиологиянын жоболору иштелип чыкты. Лингвопаремиология деп элдик макал-лакаптардын, учкул-санат сөздөрдүн, табышмактардын ж.б. кичи жанрдагы фольклордук чыгармалардын тилдик касиеттерин изилдөөчү лингвистикалык тармакты атайбыз. Макалада ушул тармактын чегинде туруктуу жана өзгөрүлмө маанилердин паремиялык учкул сөздөрдө берилиши тууралуу сөз болот.

Ачкыч сөздөр: паремия, паремиология, лингвопаремиология, инвариант, вариант, константалык маани, өзгөрүлмө маани.

ИЗУЧЕНИЕ ИНВАРИАНТНОСТИ В ПОСЛОВИЦАХ В КЫРГЫЗСКОЙ ЛИНГВОПАРЕМИОЛОГИИ

Аннотация

Статья посвящена обобщению и характеристике положений теории инвариантности в языкознании. Взаимные связи инварианта и варианта в пословицах и поговорках

имеют характерные особенности. Так, в крылатых словах народа доминирует константное значение, объединяющее в себе малые и отдельные смыслы. Инвариантные и вариантыные смыслы мудрых изречений стали объектом внимания в кыргызской паремииологии сравнительно недавно. В этом вопросе большая роль играет профессор А.Н.Лисс. Он внес свою лепту в раскрытие и описание инвариантных смыслов, характерных крылатым словам и разработав сравнительную теорию фразеологизмов пословиц в английском, русском кыргызском языках, дал характеристику ей в аспекте изучения и обучения второго языка. Наряду с этим разработав, библиографию кыргызской паремииологии, ученый выпустил необходимую разработку для ученых, интересующихся этой сферой. В Кыргызстане разработаны положения паремииологии, являющейся важной сферой антропоцентральной лингвистики. Лингвопаремииологией называем лингвистическую сферу, изучающую языковые характеристики, пословиц и поговорок, крылатых слов, загадок и других произведений малых жанров фольклора. В статье идет речь об отражении устойчивых и изменяемых смыслов в паремических крылатых словах в рамках отмеченной сферы.

Ключевые слова: паремия, паремииология, лингвопаремииология, инвариант, вариант, константный смысл, изменяющийся смысл.

THE RESEARCH OF PROVERB INVERSIONS IN KYRGYZ LYNGVOPAREMOLOGY

Abstract

This scientific article is devoted to describe the theory of inversion. The mutual attitude of version and inversion has particular meaning in proverbs and sayings. The reason is in national pithy sayings constant meaning dominated and, in its area, has small and limited meanings connected. Kyrgyz scientist recently started interested in inversion and version meanings in wise sayings in Kyrgyz lyngvoparemology. Professor A.N. Lisstin's role is huge on this topic. Professor did great contribution on opening of inversion content in pithy sayings, he worked on proverbs, sayings and comparative theory of phraseology in English, Russian and Kyrgyz languages. He also described how to learn and teach second foreign languages. Professor Listin he carefully worked out bibliography of Kyrgyz paremyology, he also published textbook on this topic for linguists who are interested in. In antropocenter in Kyrgyz Republic worked out the plan of lyngvoparemology. Lyngvoparemology is the linguistic branch which studies language characteristic of national proverbs and sayings, pithy and wise sayings, puzzles and other small folk genres. In this article we will talk about constant and not stable meanings of paremy.

Keywords: Paremy, paremyology, lingvaparemology, inversion, version, constant meaning, changeable meaning.

Изилдөөнүн актуалдуулугу кыргыз лингвистикасында лингвопаремиология тармагынын түптөлүш, өнүгүш жолдорунун каралбай келгендиги, паремиялык учкул сөздөрдө константалык жана өзгөрүлмө маанилердин өз ара катышынын иликтенбегендиги менен шартталат. Макаланын максаты катары Кыргызстанда лингвопаремиология тармагынын негизделишин, өөрчүшүн, практикада колдонулушун сыпаттап берүү саналат.

Лингвопаремиология – филологиянын эки ири бутагынын кошулушунда пайда болгон тармак. Ал бир жагынан паремиологияга, экинчи жагынан лингвистикага кирип турат. Паремиология деп мини жанрдагы элдик учкул сөздөр тууралуу илимди аташат. Өлкөбүздө паремиологиясынын изилденишине, өнүгүшүнө А. Н. Лисс аттуу окумуштуунун ролу чоң. Ал “Паремиология Кыргызстана” деген библиографиялык эмгектин автору [6, 153-234-бб.], “Паремиологиянын актуалдуу маселелери” аттуу эл аралык конференциянын демилгечиси жана уюштуруучусу.

Аталган библиографияда А. Н. Лисс 109 монографиялардын, жыйнактардын, кол жазмалардын, макалалардын (газета, журнал, жыйнак) тизмесин берет. Анда кыргыз макалдары боюнча сейрек учураган, көпчүлүккө белгисиз макалдардын аттары бар. Көрсөткүч

төмөнкү бөлүктөрдөн турат.

1. Кыргыз Республикасынын Илимдер академиясынын кол жазмалар фонддору жана кыргыз макалдарынын жыйнактары.

2. Кыргызча-орусча макалдар.

3. Орус тилинде чыккан кыргыз макалдары.

4. Дүйнө элдеринин кыргыз тилине которулган макалдары.

5. Газеталарда орусча жарыяланган кыргыз макалдары.

6. Кыргыз элинин орусча журналдарга жарыяланган макал-лакаптары.

7. Кыргыз макал-лакаптар тууралуу монографиялар.

8. Кыргызстандын паремиологиясы жөнүндө журналдарда жана жыйнактарда басылган макалалар.

Александр Наумович Листин бул эмгеги өтө тыкан иликтөөлөрдүн, максаттуу аракеттердин натыйжасында пайда болгон. Авторлордун, жыйноочулардын, түзүүчүлөрдүн курамы ар түрдүү. Алардын ичинде жазуучулар (Н. Гребнёв, И. Н.Баженов, С. Фиксин, Н. Чекменёв, Д. Ашубаев, В. Власова ж.б.), адабиятчылар (М.Богданова, Б.Керимжанова, Л. И. Климович, С. Шамбаев, Ж. Султаналиев, С. Закиров, Н. Х. Бекмухамедова, Ш. Усупбеков), тилчилер (К. К. Юдахин, Х. Карасаев, С. Гапаров, А. Н. Лисс, Н. О. Чечейбаева, А. П. Назаров), философдор (Б. Аманалиев, К. Ибраимов),

педагогика боюнча адистер (Ж. Ы. Койчуманов, О. Г. Симонова, Б. К. Тойбаев).

Бул эмгектерде инварианттуулук маселеси али окумуштуулардын көңүлүн бура элек болчу. Бир гана А. Н. Лисстин “Англис, орус жана кыргыз тилдеринин макал фразеологизмдеринин илимий-лингвистикалык жана методикалык аспектилерде салыштырма анализи [5, 83-б] аттуу эмгегинин экинчи бөлүгүнүн үчүнчү параграфында макалдардын мазмунундагы типологиялык маселелерди жалпылап, салыштырылып жаткан тилдердеги макалдарга таандык **жалпы функционалдык-позициялык моделдер** тууралуу сөз кылышы кыргыз тил илими үчүн жаңылык эле. Ошонун негизинде ал үч элдин мазмундук-структуралык жактан эквиваленттүү макалдардын интегралдык өңүттө талдап берет.

А. Н. Лисс уюштурган конференцияда лингвопаремиологиянын теориясы менен практикасына тиешелүү көп маселелер көтөрүлгөн эле. Конференцияны алты секциясында төмөнкүдөй чоң проблемалар талкууга алынган:

1) паремиологиянын жалпы маселелери (Г. И. Богин, А. М. Бушуй, А. М. Шахнарович, З. Н. Вердиева, В. А. Иванов, З. Б. Эшмамбетова, А. Н. Лисс, А. А. Анарбаев ж.б.);

2) семантикасы жана прагма-

тикасы (Б. А. Аббасова, К. Абдуллаев, Я. Г. Биренбаум, И. М. Деева, М. В. Буковская, З. И. Дубенская, К. З. Зулпукаров, Г. А. Мадмарова, З. К. Караева, А. Назаров, С. И. Ройзензон ж.б.);

3) индевропа тилдериндеги (З. А. Ахундова, А. М. Бушуй, Т. А. Бушуй, Х. С. Хатамов, З. Д. Туебекова, М. Эм, К. П. Кадыров ж.б.);

4) түрк тилдериндеги (Э. Абдиев, Ф. М. Ачаева, М. И. Адилов, М. И. Пайизов, С. К. Алимбеков, С. К. Жавдатов, Х. Х. Кучкинов, С. Н. Халилова ж.б.);

5) контрастивдик паремиология (М. А. Ахунжанов, А. Н. Лисс, Б. К. Бекбаева, В. А. Голван, И. М. Деева, К. Ж. Жуманиязов, Б. Б. Ризаев, Д. У. Саитова, Б. Исмаилова, Е. Жалалов ж.б.);

6) парамиолгияны тилди үйрөтүү максатында изилдөө (М. А. Алексанян, Н. Г. Жайнакова, Т. М. Королева, Л. И. Гончарова, Л. И. Ладохина, А. Н. Лисс, Н. И. Паниткова, Л. И. Конькова, Ш. В. Мараш-оглы, Е. Ю. Жалалов ж.б.) [7].

Конференциянын материалдарында паремиялардын тил аралык, эл аралык көрсөткүчтөргө ээ болушу, түрдүү тилдер өз ара макал-лакаптарын өздөштүрүп турушу, фразеологизмдердин тилден тилге көчүп жүрүшү жөнүндө кенен сөз болгон. Азербайжан лингвисти Б. А. Аббасова эл аралык фразеологиялык фонддо учуроочу конструктивдик-маанилик жалпы

түзүмдөрдү правариант термини менен туюнтуу, жалпы макалдардын бөлүшүн тектештик менен, ойлоо механизмдеринин окшоштугу менен, когнитивдик дүйнөсүрөттөрүнүн дал келүүсү менен түшүндүрөт [1, 28-6].

Г. Л. Пермяков иштеп чыккан паремиологиялык моделди Г.А. Мадмарова өз изилдөөсүнүн негизи катары пайдаланат [8]. Ал көптөгөн элдердин фразеологиялары “Бир булганыч элемент бүтүндү бузат” деген инвариантты берүүгө кызмат кылышын көрсөтөт.

Г. Л. Пермяковдун изилдөөлөрүнүн таасири менен А. А. Абдулатов да паремиология боюнча бир кыйла изилдөө жүргүзгөн [2, 284-288-66]. Ал паремиялардын маани-маңызын, функцияларын, изилдөө багыттарын, инварианттык-варианттык катыштарын кенен ачып берген. Бул изилдөөчү педагогикалык лингвопаремиологияны түптөп өнүктүрө алгандыгы менен белгилүү. А.А.Абдулатов инварианттык-константалык маанилерди изилдөөдө Г. Л. Пермяковдун жоболоруна таянат. Мисалы, инварианттык “Эки конкурент бир орунду бөлө албайт” маанисинен Эки баш бир казанда кайнабайт (кырг.); Эки кылыч бир кынгга батпайт (кырг.); Жер эки күндү батырбагандай эле, Азия эки падышаны батырбайт (Плутарх); Эки чагылган бир булутка сыйбайт (руанда);

Эки дарчы бир арканда ойнобойт (арабча); Эки падышага бир сарай тар болот (карелче) мисалдары, ал эми инварианттык “Бир адамга эки орун көптүк кылат” маанисин Эки тоонун чөбүн эңсеген кийик / теке ачкадан өлөт (кырг.); Эки коенду кубалаган бирөөнө дагы жетпейт (чехче); Эки кайыкты кармаган чөгүп кетет (калмакча); Бир эле учурда Францияда да, Ломбардияда да болуу мүмкүн эмес (итал.) сыяктуу макалдарды репрезентациялайт. Кыргыз паремиологиясында инварианттык маанинин объективдештирилишин аталган изилдөөчү кенен караган. Ушул ойлордун чегинде С. Б. Эргешева да “Убактылуу нерсе жок болот, туруктуу нерсе сакталат” инварианттык маанисинин макалдарда берилишин баяндап бере алган [9, 34-6]. Мында инварианттык маанини когнитивтермини аркылуу туюнтулган. Бул жерде Е. В. Иванованын паремиологиялык концепциясы жетекчиликке алынган [3, 43-6].

Когнитивтермини аркылуу макалдардагы инварианттык маанини туюнтуу башка изилдөөчүлөр тарабынан да ишке ашкан (А. А. Калмурзаева, С. С. Сейитбекова, Д. Т. Айылчиева, К. З. Зулпукаров ж.б.). Мисалы, “Кудай” концептин уюштурууга катышкан бир нече когнитивтерминдер (“Кудай жалгыз”, “Кудай - буюруучу, башкаруучу”; “Кудай - жаратуучу”, “Кудай - бо-

орукер”, “Кудай - адилеттүү”, “Кудай берет да, алат да” ж.б.) алардын эмгектеринде кенен сыпаттоого алынган [4].

Ошентип, лингвопаремиологиянын өзөгүн “инвариант-вариант” же “константа (туруктуу) – өзгөрүлмө” катыштары түзөт деп айтууга толук негиз бар, анткени бардык макалдарда жалпылоочу маани конкреттүү жагдайды жеке адамды же жорукту, тигил же бул аракетти сыпаттоо үчүн колдонот.

Макалада кыргыз лингвопаремиологиясынын түптөлүшүнө, библиографиялык жактан камсыздалышына профессор А.Н. Лисстин ролу көргөзүлдү, бул жаңы лингвистикалык тармактын негизги аспектилери жана өңүттөрү жиктелип берилди, макал-лакаптарда константалык жана өзгөрүлмө манилердин өз ара алакасы ачыкталды.

АДАБИЯТТАР

1. Аббасова Б.А. Общий пласт в системе пословиц / Б.А. Аббасова // Актуальные проблемы паремиологии. – М.; 1992. – С. 27-28.

2. Абдулатов А. А. Паремияларды когнитивдик-педагогикалык максатта сыпаттоонун айрым проблемалары / А.А. Абдулатов. – Ош, – 2006. – 149 б.

3. Иванова Е.В. Мир в английских и русских пословицах /

Е.В. Иванова. – СПб: Изд-во С. Петерб. ун-та, 2006. – 278 с.

4. Зулпукаров К.З. Инвариантность в прономинальной и провербиальной парадигмах языка / К.З.Зулпукаров, М.А.Атакулова, А.А.Калмурзаева, Д.Т.Айылчиева, А.Жусупова. – Бишкек, 2017. – 728 с.

5. Лисс А.Н. Структурно-типологическая характеристика пословичных фразеологизмов английского, русского и кыргызского языков на синтаксическом уровне / А.Н. Лисс // Грамматика романогерман. языков и их сопоставление с кырг. и рус. языками. – Фрунзе, 1978. – С. 24-28.

6. Лисс А.Н. Сопоставительный анализ пословичных фразеологизмов английского, русского и кыргызского языков / А.Н. Лисс. – Ош, 1986. – 83 с.

7. Лисс А.Н. Паремиология Кыргызстана / А.Н.Лисс // Актуальные проблемы паремиологии. – М, 1992. – С.153-257.

8. Мадмарова Г.А. Пословично-поговорочные изречения и их роль в воссоздании «картины мира» в произведениях художественной литературы // Актуальные проблемы паремиологии. – М, 1992. – С. 46-47.

9. Эргешова С.Б. Паремия жана анын белгилери :Сб. науч. тр.фак. рус. филол. Ошск. гос. ун-та / С.Б.Эргешова. – Ош, 2007. – Вып.1. – С. 33-37.